

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2024. № 6.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.6.39>
УДК: 332.146

Н. Л. Михальчишин,
к. е. н., доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3810-6460>

СУТНІСТЬ ОБГРУНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ: ПРАВОВИЙ ЧИ ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

N. Mykhalchyshyn,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Theoretical and Applied Economics, Lviv Polytechnic National University

THE ESSENCE OF THE JUSTIFICATION OF ECONOMIC CONCENTRATION: LEGAL OR ECONOMIC ASPECT

У статті досліджувалась економічна концентрація як об'єкт державного контролю. Обґрунтовується доцільність втручання держави у концентраційні процеси з огляду на досягнення балансу приватного та публічного інтересів. Визначається правова сутність обґрунтування економічної концентрації, як способу встановлення правил поведінки для державних органів та для суб'єктів господарювання, які прагнуть стати учасниками концентрації. Досліджено еволюцію мети державного контролю за концентраціями на ринках, в основі якої є зміщення акцентів зі зниження концентрацій на ринку до недопущення завдання шкоди споживачам. Щодо економічної сутності обґрунтування концентрацій, то така визначається як

сукупність відомостей, в тому числі сформованих з використанням інструментарію економічного аналізу, на підставі яких можливо встановити існування внутрішньої або зовнішньої конкуренції на ринку, відсутності значного обмеження конкуренції, а відтак – відсутності суттєвих структурних змін та втрати незалежності інших суб'єктів на ринку. Також обгрунтовано, що економічне обгрунтування концентрацій має пряме відношення до встановлення під час державного контролю певного компромісу, який є не лише співвідношенням вигод та втрат від концентрації, а швидше згода суспільства на втрати від концентрації заради отримання певних вигод.

The article examined economic concentration as an object of state control. The expediency of state intervention in concentration processes is substantiated in view of achieving a balance of private and public interests. The legal essence of the rationale for economic concentration is determined, as a way of establishing rules of conduct for state bodies and for business entities that seek to become participants in the concentration. It was established that in accordance with the legal essence of the economic justification, the relevant information is required to be provided when applying to state authorities for a permit for economic concentration. The current legislation establishes the meaningful content of such information - individual regarding the participants of the concentration and market information.

The evolution of the goal of state control over market concentrations is studied, which is based on a shift in emphasis from reducing market concentrations to preventing harm to consumers. It was found that concentrations will be allowed if market efficiency increases as a result of their implementation. In certain markets, due to, for example, intellectual property protection, licensing, land use restrictions, objective obstacles to the existence of competition arise. It was established that due to the high probability of positive and negative consequences of economic concentration, the latter will be allowed in view of the positive ones, but will be subject to control due to the possibility of negative consequences.

As for the economic essence of the justification of concentrations, it is defined as a set of information, including those formed using the tools of economic analysis,

on the basis of which it is possible to establish the existence of internal or external competition on the market, the absence of a significant restriction of competition, and hence - the absence of significant structural changes and loss of independence of other subjects in the market. It is also substantiated that the economic justification of concentrations is directly related to the establishment during state control of a certain compromise, which is not only the ratio of benefits and losses from concentration, but rather society's consent to losses from concentration in order to obtain certain benefits.

Ключові слова: *концентрація, ринок, економічне обґрунтування, державний контроль, втрати, вигоди, суспільство, суб'єкт господарювання.*

Keywords: *concentration, market, economic rationale, state control, losses, benefits, society, business entity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З розвитком товарних ринків посилюється взаємодія ринкових суб'єктів, змінюється стан ринку, поведінка суб'єктів. Такі зміни можуть мати як позитивний, так і негативний характер для суспільно-економічних відносин, що вимагає відповідного втручання держави. У разі пристосування до ринкових змін суб'єктів господарювання через зовнішній розвиток виникають концентраційні процеси, які передбачають насамперед об'єднання ринкових впливів кількох суб'єктів через активи, участь в управлінні тощо. Відтак суб'єкти господарювання, які діють у власних інтересах, можуть негативно вплинути на конкуренцію на відповідних ринках, чим завдати шкоду суспільству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ризиків для конкуренції, появу ефекту ринкової влади здійснювала Смирнова К.В. [5]. Предметом наукових досліджень Мазаракі Н., Герасименко А. [1] були критерії повнофункціональності, які мають вирішальне значення для обрання способу концентрації на ринку. Модель компромісу О. Вільямсона, за якою визначаються суспільні наслідки від процесів концентрації виробництва, досліджувала Припуга Н. [4].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Враховуючи те, що економічна концентрація, як ринкове явище, пов'язана з різними способами поведінки суб'єктів господарювання, а також різною метою, потребує дослідження обґрунтування економічної концентрації з правового та економічного аспекту та виявлення його сутності як щодо суб'єктів господарювання, так і для держави загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна концентрація, як явище, є об'єктом державного контролю з огляду на ймовірність її впливу не лише на ринки, але і на суспільний добробут. Підприємства, в своїй діяльності, залежно від свого фінансово-економічного стану, конкурентних переваг на ринку тощо можуть приймати рішення про потребу участі в концентраційних процесах, обирати спосіб концентрації залежно від мети, яку прагнуть досягти.

Держава в особі Антимонопольного комітету України здійснює державний контроль за економічною концентрацією, оскільки метою концентрації може бути, наприклад, встановлення повного контролю за ринком, що нівелюватиме дію законів ринкової економіки, реалізації функцій конкуренції. За таких умов споживачі обмежуватимуться в праві доступу до товарів та послуг найкращої якості та за оптимальними цінами.

Відповідно до встановлених в Україні порядків суб'єкти господарювання, які бажають взяти участь в економічній концентрації, у визначених чинним законодавством випадках зобов'язані звернутись до компетентного органу зі заявою для отримання дозволу. Проте, не всі суб'єкти звертаються за дозволом, обґрунтовуючи тим, що їхні дії, як учасників концентрації, як і сама економічна концентрація, не завдадуть шкоди ринку, суспільству чи конкуренції. У такому випадку важливим є розуміння правової сутності обґрунтування економічної концентрації.

Порядок звернення до державного органу не випадково обумовлений правовими нормами. З одного боку, держава встановлює правила поведінки для себе, а з іншого – визначає правила і для суб'єктів господарювання, дотримання яких унеможливить в майбутньому притягнення останніх до відповідальності чи прийняття державою рішення неприйнятної для суб'єкта господарювання.

Більшість проектів, одним з яких є економічна концентрація, реалізуються суб'єктами господарювання з попереднім їх плануванням та обґрунтуванням доцільності. Прогнозуються показники, досягнення яких стало б можливе завдяки участі в тій чи іншій економічній концентрації. Відтак, суб'єкти керуючись власним інтересом не завжди можуть належним чином врахувати ймовірний вплив на ринкові показники, зокрема, на суспільний добробут. Механізм отримання дозволів спрямований на мінімізацію негативного впливу на ринок, конкуренцію й загалом на суспільство. В разі мети концентрацій – встановити панування на ринку та нівелювати конкуренцію, відмова в наданні дозволу виконуватиме превентивну функцію.

Однією із вимог до звернення за отриманням дозволу на економічну концентрацію є обов'язковість надання інформації з економічним обґрунтуванням. До відомостей, що висвітлюються в економічному обґрунтуванні концентрації, належать:

1. Індивідуальні щодо учасників концентрації:

- очікувані результати концентрації для кожного учасника;
- взаємозв'язки (горизонтальні, вертикальні) між учасниками на задіяному ринку, рівні кооперації, угоди про спільну діяльність;
- частки суб'єктів на ринку;
- продуктивність виробничих потужностей;
- ймовірність розширення виробничих потужностей;
- оцінка запланованого рівня продажу на 3-5 років;

2. Ринкові:

- перелік товарів, які пов'язані з ринком, на якому здійснюється концентрація;
- основні продавці на ринку;
- структура пропозиції на ринку (канали збуту, сервісні мережі);
- оцінка загального використання потужностей в Україні;
- умови зміни обсягів та структури пропозиції на ринку;
- структура попиту на ринку (прогнозування змін попиту, переваги для покупця, в тому числі виникнення ефекту мережевої вигоди, витрати покупця щодо зміни постачальника, ексклюзивне дистриб'юторство, сегментація покупців тощо);

- бар'єри входження на ринок та фактори, які впливають на входження на ринок та ін. [3].

За результатами аналізу індивідуальних показників можна дійти висновку про справжні наміри учасників концентрації – чи планується розвивати виробничі потужності та збільшувати обсяги реалізації на ринку, чи навпаки – посилити зв'язки між учасниками, встановити контроль над іншими суб'єктами господарювання, а відтак і на ринку. Беручи до уваги як індивідуальні, так і ринкові показники, можна встановити, чи учасники концентрації після її завершення заволодіють монопольним чи домінуючим становищем й отримають можливості для зловживань на ринку. Негативні наслідки для конкуренції залежать від виду концентрації. У разі горизонтальних взаємодій відбувається між конкурентами, кількість незалежних ринкових учасників знижується, що в підсумку може зумовити існування одного суб'єкта на ринку – монополії. Вертикальні чи конгломератні концентрації частіше сприятимуть економічній ефективності, проте теж існує ймовірність закриття ринків для конкурентів, що перебувають на попередній чи наступній стадії руху товару (виробництва, постачання чи реалізації). Відомості, що висвітлюються в економічному обґрунтуванні концентрації, є основним джерелом інформації для виявлення балансу інтересів учасників концентрації та їх конкурентів, споживачів, постачальників тощо[5].

Контроль за концентраціями на ринках в різний період часу мав різну мету – від зниження концентрацій на ринку до недопущення набуття ринкової влади чи її посилення. Відповідно до правового стандарту ЄС мета контролю – не допустити завдання інтересам споживача суттєвої шкоди. Важливе значення мають припущення при зверненні за дозволом на концентрацію, як, наприклад, у Швейцарії. Такі припущення учасники концентрації повинні спростовувати. У разі вертикальних угод діє припущення, що угода усуває конкуренцію і учасникам слід надати інформацію, що існує внутрішня або зовнішня конкуренція на ринку. Припущення про значне обмеження конкуренції має спростовуватись з використанням кількісних та якісних критеріїв оцінки [2].

Проте, оцінювання економічної концентрації здійснюється і з точки зору підвищення ринкової ефективності. Результатом концентраційних процесів

може бути утворення великих компаній, для яких характерна зростаюча віддача від масштабів, що сприятиме зростанню ефективності. Обґрунтувати доцільність створення великих компаній можливо завдяки високій чутливості споживачів до цінових змін, що більш характерне для конкурентних ринків. На ринках з ознаками глобалізації для виживання у конкуренції на світовому ринку теж істотне значення мають саме великі компанії[6].

В який спосіб буде трактуватись обґрунтування економічної концентрації залежить і від політики антимонопольного правозастосування. У США спостерігалось зростання концентрації не через прагнення досягти ефективності, а через існуючу політику, відповідно до якої вважалось, що від сприяння конкуренції виникає більше витрат, а ніж вигод, що характерне для певних ринків. Так, об'єктивними перешкодами для існування конкуренції на відповідних ринках є такі: захист інтелектуальної власності, наслідком чого є виникнення інтелектуальної монополії; системи ліцензування у певних секторах, таких як освіта, медицина; обмеження землекористування тощо [6].

З точки зору інтересів споживачів концентрація може бути позитивною, проте вона потребує державного контролю. Так, від придбання Whole Foods компанією Amazon очікували концентрацію корпоративної влади, створення світової монополії, а натомість – споживачі мали змогу придбавати нові товарні набори за низькими цінами, що могло підтвердити впровадження Amazon інновацій та конкуренції на новий ринок [7].

З 2024 року в Україні почали застосовувати критерій повнофункціональної господарської діяльності [1], який безпосередньо пов'язаний з економічним обґрунтуванням відповідності дій суб'єктів господарювання вимогам чинного законодавства. Концентрація, за своєю суттю, є стійким об'єднанням зусиль кількох ринкових учасників. Повнофункціональність характеризується такими критеріями, як самостійність та незалежність в господарській діяльності, володіння достатніми ресурсами та відсутністю необхідності економічних зв'язків зі засновниками. При цьому вимога незалежності пов'язується з такими основними характеристиками, як самодостатність і комерційна автономія [1].

Таким чином, економічну концентрацію слід трактувати як явище, яке з великою ймовірністю здатне змінити структуру ринку, усунути незалежність здійснення господарської діяльності. Відтак обґрунтування економічної концентрації насамперед покликане до виявлення можливостей структурних змін та втрати незалежності суб'єктів. На суспільство, на перший погляд, структурні зміни не мали б здійснювати вплив, проте, структура ринку обумовлює поведінку ринкових учасників щодо ціноутворення, товарної пропозиції, якісних показників, обслуговування споживачів тощо. Захист конкуренції в державному контролі одночасно є захистом інтересів споживача та суспільства. На ринках зі слабкими ознаками конкуренції виникають умови для зловживань ринковим становищем, внаслідок яких шкода завдаватиметься всім іншим учасникам ринку (конкурентам, постачальникам, споживачам).

Відповідно до практики державного контролю за економічними концентраціями ЄС, критерієм віднесення певної операції до концентрації є набуття внаслідок таких операцій довгострокових змін у контролі за певними суб'єктами господарювання [1]. За таких умов втрачається різноманіття суб'єктів господарювання на ринку, кожен з яких діючи самостійно і на власний розсуд здійснює господарську діяльність, керуючись ринковими процесами, зміною попиту та пропозиції тощо. Довгостроковий контроль одних суб'єктів над іншими позбавляє останніх прийняття самостійних управлінських рішень, наслідком чого є керована пропозиція на ринку, до якої має підлаштовуватись попит. Відповідно на ринку домінують інтереси окремих суб'єктів та применшується інтерес споживачів та суспільства загалом.

Як показує приклад компанії Amazon, наслідки концентрації на ринках не є однозначно негативними. Суб'єкти, які взяли участь в концентрації, як і суспільство, можуть набувати економічних переваг. Для виявлення співвідношення переваг та втрат від концентрації й необхідне економічне обґрунтування, яке є однією з обов'язкових умов для отримання дозволу на концентрацію. Невипадково деякі науковці наголошують на застосуванні моделі компромісу Вільямсона при прийнятті рішень щодо надання дозволу [4]. Компроміс – це не лише співвідношення вигод та втрат від концентрації, а швидше згода суспільства на втрати від концентрації заради отримання певних

вигод. Така згода передбачає наявність переваг не лише для суб'єктів, які завдяки концентрації отримують кращі можливості для власного розвитку та задоволення потреб споживачів, але і для суспільства – можливість у кращий спосіб задовольняти свої потреби, що було неможливо до концентрації. Тому – економічне обґрунтування має відображати зміст компромісу і стати доказом доцільності здійснення того чи іншого виду концентрації.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Обґрунтування економічної концентрації, як поняття, варто досліджувати як з правового, так і економічного аспекту. Правова сутність визначається як спосіб встановлення правил поведінки для державних органів та для суб'єктів господарювання - учасників концентрації. Такі правила визначають відомості, що є обов'язковими для надання під час звернення до державних органів за дозволом на економічну концентрацію (індивідуальних щодо учасників концентрації та ринкових). Економічна сутність обґрунтування концентрацій визначається як сукупність відомостей, у тому числі сформованих з використанням інструментарію економічного аналізу, на підставі яких можливо встановити існування внутрішньої або зовнішньої конкуренції на ринку, відсутності значного обмеження конкуренції, а відтак – відсутності суттєвих структурних змін та втрати незалежності інших суб'єктів на ринку. Саме економічне обґрунтування концентрацій має пряме відношення до встановлення під час державного контролю певного компромісу, який є не лише співвідношенням вигод та втрат від концентрації, а згодою суспільства на втрати від концентрації заради отримання певних вигод. Якщо для держави економічне обґрунтування концентрацій виконує роль інструменту недопущення таких структурних змін на ринку, за яких виникне висока ймовірність завдання шкоди публічному інтересу, то для суб'єктів господарювання – це інструмент доведення власного розвитку та сприяння задоволенню потреб споживачів у найкращий спосіб, а також усунення ймовірності притягнення до відповідальності в майбутньому за порушення норм конкурційного законодавства, зобов'язань повернення до стану справ, що передували вчиненню незаконних концентрацій.

Подальших розвідок потребує економічний інструментарій, що може використовуватись для економічного обґрунтування концентрацій, і який за рівнем своєї складності буде зрозумілий як у застосуванні учасникам концентрацій, так і для формування певних висновків щодо встановлення компромісу державними органами, в тому числі судами при вирішенні спорів з питань державного контролю за економічною концентрацією.

Література

1. Мазаракі Н., Герасименко А. Критерій повнофункціональності як детермінанта способу концентрації ринкової влади. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. № 1. С. 60-74. DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2024\(132\)05](https://doi.org/10.31617/3.2024(132)05).

2. Офіційний сайт юридичної компанії «Sayenko Kharenko» Інформаційний дайджест 5го Форуму України з питань конкуренції. 2016. URL: https://sk.ua/wp-content/uploads/sk_files/oglyad_sesiy_5-go_forumu_ukrayini_z_pitan_konkurenciyi._konkurentna_politika_v_ukrayini_ta_na_mizhnarodnomu_rivni.pdf (дата звернення 14.06.2024).

3. Положення про порядок розгляду заяв та справ про концентрацію суб'єктів господарювання, затверджене розпорядженням Антимонопольного комітету України 19.02.2002 № 33-р (у редакції розпорядження Антимонопольного комітету України 21.06.2016 № 14-рп). *Антимонопольний комітет України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02#n13> (дата звернення 13.06.2024).

4. Припуга Н. В. Методичні підходи до оцінки рівня монополізованості в економіці. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2016. Випуск 1(5). URL: [https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2016_Issue_1\(5\)_51-55.pdf](https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2016_Issue_1(5)_51-55.pdf) (дата звернення 13.06.2024).

5. Смирнова К. В. (2015). Правовий порядок конкуренції в Європейському Союзі (новітні тенденції розвитку). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право. URL: <https://www.academia.edu/32756443> (дата звернення 13.06.2024).

6. Furman J. Market concentration - note by Jason Furman. 2018. URL: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD\(2018\)67/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD(2018)67/en/pdf) (дата звернення 12.06.2024).

7. Market concentration can benefit consumers, but needs scrutiny. *The Economist*. 2017. URL:<https://www.economist.com/finance-and-economics/2017/08/31/market-concentration-can-benefit-consumers-but-needs-scrutiny> (дата звернення 12.06.2024).

References

1. Mazaraki N., Gerasymenko A. (2024) “Criterion of full functionality as a determinant of the mode of market power concentration”, *Foreign trade economics finance law*. Vol. 1. pp. 60-74, available at: https://www.researchgate.net/publication/378277514_Kriterij_povnofunkcionalnosti_ak_determinanta_sposobu_koncentracii_rinkovoi_vladi (Accessed 14 Jun 2024).

2. The official site of the Law firm "Sayenko Kharenko" (2016), “Information digest of the 5th Forum of Ukraine on competition issues”, available at: https://sk.ua/wp-content/uploads/sk_files/oglyad_sesiy_5-go_forumu_ukrayini_z_pitan_konkurenciyi._konkurentna_politika_v_ukrayini_ta_na_mizhnarodnomu_rivni.pdf (Accessed 14 Jun 2024).

3. Antimonopoly Committee of Ukraine (2002). “Regulations on the procedure for consideration of applications and cases on the concentration of economic entities”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02#n13>

4. Pryputa N. V. (2016). “Methodical approaches to assessing the level of monopolization in the economy”, *Scientific Bulletin of MSU. Series Economics*. Vol. 1(5), pp. 51-55, available at: [https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2016_Issue_1\(5\)_51-55.pdf](https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2016_Issue_1(5)_51-55.pdf), (Accessed 13 Jun 2024).

5. Smirnova, K. V. (2015), “Legal order of competition in the European Union (latest development trends)”, Abstract of Doctor of Law, dissertation, International law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, available at: <https://www.academia.edu/32756443> (Accessed 13 Jun 2024).

6. Furman, J. (2018), “Market concentration - note by Jason Furman”, available at: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD\(2018\)67/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD(2018)67/en/pdf) (Accessed 12 Jun 2024).

7. The Economist (2017), “Market concentration can benefit consumers, but needs scrutiny”, available at: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2017/08/31/market-concentration-can-benefit-consumers-but-needs-scrutiny> (Accessed 12 Jun 2024).